

Богдана КРИСА

**РІЗДВЯНІ ТА ВЕЛИКОДНІ ВІРШІ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XVII—XVIII ст.**

Українська поезія XVII—XVIII ст. бере початок із християнських писемних джерел. Сліди нових ренесансних віянь накладаються на візантійсько-християнську основу, даючи такі форми художнього мислення, які, не зважаючи на свій історизм, заховують лінії майбутнього розвитку. Тим вони їй цікаві сьогодні.

Цикли різдвяних і велиcodніх віршів — це підтвердження двох провідних поетичних тем: Різдва й Воскресіння. Між ними так само багато спільногого, як і відмінного. Спільність вказує на генетичну спорідненість цих тем, дуже добре підкреслену в бурлескних віршах: «Христос воскрес, ба, правда, народився!» або «Христос народився, ба, правда, воскрес!»¹.

I Різдво, й Воскресіння — події одного плану. Вони означають перемогу життя над смертю, добра над злом і є у загальному плині людського життя світлими гаванями людського духу, де радість стає своєрідним християнським обов'язком щодо себе й щодо іншого, де особисте повинно відступати, якщо воно сумне, і посилюватися, якщо воно радісне. Цю особливість I. Франко вважав знаком високої поетичної стійності, правдивої поезії, «котра розширює добре чуття чоловіка поза рамки тісного егоїзму і доставляє йому тим найчистішу радість».²

I різдвяний, і велиcodній сюжети розгортаються у двох тональностях: високій і низькій. Як у кожній європейській літературі, питання тут не зводиться до протистояння або до взаємодії «офіційного» й «народного». Мовиться справді про середньовічну культуру в цілому, де можна й потрібно розпізнавати різні рівні й пласти.³ Було б надто спрошене бачити в travestійних чи бурлескних віршах протест проти звичаю вітати вплівових осіб своїми творами⁴ і не бачити іманентних законів розвитку

¹ В о з н я к М. Матеріали до історії української пісні і вірші // Українсько-руський архів.— Львів, 1913.— Т. 9.— С. 54, 70. Тексти подаються за першодруком.

² Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1980.— Т. 28.— С. 34.

³ Гуревич А. Я. Средневековый мир. Культура безмолствующего большинства.— М., 1990.— С. 12.

⁴ Михайлогорский. Не лишнее слово о вирицах //Киевская старина.— 1888.— Т. 21.— С. 105—106.

літератури. Хоча, очевидно, жанрові закономірності повинні були поглиблюватися тією диференціацією інтересів, «що виразно позначилася в українському громадянстві після Хмельниччини й особливо в другій половині XVIII в.»⁵

«Висока» поезія переважно авторська. Ступінь переживання священної події передбачає таку піднесеність релігійного почуття, в якій губляться лінії традиційного сюжету. Значну роль тут відіграє не євангельське оповідання, а душевна рефлексія, що повинна просвітлювати його догматичний зміст. Можливо, тому ця поезія не була надто цікавою для дослідників.

Тепло, з яким автори писали про різдвяni й велиcodні вірші, стосується в основному «низького» поетичного реєстру. Це здебільшого анонімні твори, про авторство яких можемо лише здогадуватися. Серед них виділяється група віршів, у яких релігійний сюжет зберігається до найменших подробиць, але кожна деталь інтерпретується так, що не бачимо, як зауважив П. Житецький, ні церковної регламентації, ні відповідної стриманості, а навпаки, вражає сміливе обходження із сюжетом, що становить святыню християнського чуття. Найцікавіше, здається, спостереження П. Житецького стосується того релігійного ідеалізму, який не боїться свободи слова, тому що ґрунтуються на глибокій впевненості у собі, у власній природі. Моральний настрій зрозумілий тут у сенсі ідеї, а не в сенсі обряду⁶.

Значну групу становлять також вірші, в яких із нагоди різдвяних чи велиcodніх свят у жартівливобурлескному тоні переповідаються сюжети школярського життя. Мета цих творів — розвеселити слухачів і одержати відповідну винагороду, недаремно вони дістали назву «утішних» або «нищенських».

Так приблизно можемо визначити те, що є спільним між різдвяними й велиcodніми віршами. Та є між ними й багато відмінного. Незважаючи на генетичну спорідненість, Різдво і Воскресіння відрізняються між собою драматичною градацією почуттів, вони стоять по різні боки розвитку земного життя — його початку і його закінчення. У зв'язку з цим кожна з тем має свої можливості, що змушує говорити про неї окремо.

Отже, що характерне для української різдвяної поезії XVII—XVIII ст.? Насамперед, очевидно, те, що вона модифікується, відбиваючи зміни як у людському світовідчутті, так і в жанрово-структурних особливостях літератури.

Зміни помітні передусім у розвитку «високої» поезії як найбільш авторської й залежної від процесів окреслення особистості. На цьому рівні простижується генеза жанру, фіксуються процеси переходу від різдвяної драми до вірша й пісні. Виникає відчуття близькості до відповіді на «вічне» питання, яке час від часу постає перед дослідниками давньої поезії: що з чого походить?

Вірші Памви Беринди, як перший за часом різдвяний цикл, ще зберігають залишки драматичного дійства. За «Прологом», у якому автор на-

⁵ Е ф р е м о в С. Історія українського письменства.— Київ; Ляйпциг, 1924.— Т. 1.— С. 235.

⁶ Ж и т е ц к и й П. Малорусские вирши нравоописательного содержания // Киевская старина.— 1892.— Т. 37.— С. 51—52.

магається визначити значення Різдва, і слів другого «отрока», що вводять слухача у різдвяний сюжет, відбувається перехід до розлогого викладу самого сюжету. Цей перехід ледве вгадується у жесті-кликанні пастухів. Автор немовби проходить по краю літературної умовності — тут же уточнює, що це не пастухи-самовидці, а лише ті, що зустрічалися з ними. І оскільки вся розповідь ведеться далі від імені пастухів-отроків, звертає на себе увагу спроба пояснити несподіваний дар слова. Світлість, яка обступає при спогляданні божественного дитяти, його матері й названого батька, супроводжується невідомою досі «умъєтностю мовы». Це дозволяє привітати не лише новонародженого Бога, пречисту Марію, Йосифа, а й скласти «Пожегнане яслій», «Привѣт до вертепу», «Пожегнане Вифлеєма». Таким чином, разом із прощенням людству всіх гріхів прощається йому і «гріх слова», характерний для середньовічної свідомості.

Треба зауважити, що спосіб висловлення має тут неабияке значення. Привітання, приношення дарів відповідає природі свята, чудовність якого полягає в тому, що Бог народився в убогому вертепі. Пречиста вдячно приймає «простые рифмы». І в привітанні царів так само підкреслюється і радість, і страх, і простота:

*И подарки му троякіє отдавали,
Не красномовѣством ся ведлугъ сеѧта бавячи
А нѣ ся, якъ кролеве, съ помпю ставячи.⁷*

Крім втілення християнського принципу бідності, як стану більш угодного богові, можемо говорити так само про утвердження принципів нової поетики, які досить широко декларували твори цього періоду. Наприклад, у «Вѣршах на жалосний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» К. Саковича ренесансне світовідчуття поєднується із виразною реформаційною програмою в галузі поезії.

«Проста мова», «прості рими», «прості ритми» не лише стають прикметними ознаками літературної самосвідомості в плані протиставлення вітчизняної традиції античній спадщині, а й передають характер естетичних уявлень, почуття художньої міри й такту, як це засвідчено у вищезгаданих рядках Памви Беринди. Характерно, що через призму різдвяного сюжету проглядають риси того часу, в якому писався твір, — часу війн, ворогувань, неволі:

*Земля, которая терпѣ и осет плодила,
Тая нынѣ хлѣб небесный буйно зродила,
Земля, которая венц пляцом была до бою,
Тая ся стала кгрунтом вѣчного покою,
Земля, которая мѣстцем была для вигнанцов,
Тая способна есть для небесных мешканцов.
И которая предъ тым завше ворогована,
Тая юж покоем вѣчным варована.
О диво, правда, якъ солнце; на землю взышила,
И справедливость зась зѣ неба на землю пришла.⁸*

⁷ Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.— К., 1978.— С. 200.

⁸ Там же. — С. 201.

У різдвяному циклі Памви Беринди відбулося поєднання традиційного різдвяного сюжету з догматичним осмисленням Різдва, що виступає своєрідною «оправою» до епічної частини. Цим можна пояснити до певної міри універсальне значення твору щодо наступного опрацювання теми.

Лінію раціонального осягнення різдвяної події продовжує К. Ставро-вецький, який у «Похвалі на преславний день Рождества нашего Ісуса Христа» прагне своїм «високопарним і многозрітальним умом» винести з глибин небесної премудрості божественну суть Різдва, описуючи її «сладкою мовою под метры»⁹. Ренесансне «самохвальство» автора, що не раз викликало іронію в його дослідників, зокрема в І. Франка, не зменшується перед величчю священногом змісту. Навпаки, він вважає свою поетичну майстерність гідною такої поважної теми.

Автор демонструє вміння «коротко звязну реч розпространити, и душъ людскій утѣшити словомъ божимъ». Розпросторювання і розрозорювання різдвяного смислу носить характер взаємного доповнення, до якого вдаються ті, що виголошують текст. Треба відзначити злагодженість і гармонію, з якою тлумачиться чудовість народження Бога та характер сприйняття цієї події. І хоча автор не вдається до відтворення релігійного сюжету, відчувається, що присутніх об'єднує якраз ідеальне знання цього сюжету.

Наши відомості про книжний різдвяний вірш у його класичному варіанті, на жаль, вичерпуються названими творами. Розуміючи ймовірність доповнень, усе одно важко втриматися від думки, що старі форми заникають, створюючи основу для нового поетичного слова. Ознаки народження такого слова, яке виходить із глибин християнської традиції, бачимо у різдвяних віршах Г. Сковороди.

Насамперед тут характерне безпосереднє звертання до Святого письма, так би мовити, первинна інтерпретація філософського змісту, виокремлення його з традиційного контексту. Автор прагне пояснити лише те, що дає поштовх. Так з-поміж інших різдвяних смислів він виділяє найголовніші для нього зерна: 1) «С нами бог, розумъйте языцы, сиръчъ: Помаза нас бог духом; Посла духа сына своего в сердца наша» (Піснь 4-я) і 2) «Роди сына своего первенца, и повит его, и положи его в яслъях» (Піснь 5-я)¹⁰.

Незважаючи на традиційність, різдяні твори Сковороди дають повне право говорити про вираження в них авторської індивідуальності. А правильноше буде сказати про особливості сковородинівської традиційності, коли в кожній клітині твору присутнє те, що в'яже його з цілісністю художньо-філософської концепції. У нього нема сюжету, нема християнських догм, «він розчинює майже всі християнські догми в символіці»¹¹. Різдво для Сковороди — символ свободи, а свободу може мати лише духовна людина:

*Объщан пророками, отчими нароками,
Рѣшил в послѣдня лѣта печать новаго завѣта,*

⁹ Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.— С. 231.

¹⁰ Сковорода Г. Твори: У 2 т.— К., 1973.— Т. 1.— С. 62, 63.

¹¹ Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди.— Варшава, 1934.— С. 185.

*Дух свободы внутрь нас родит,
Веселится, яко с нами бог!¹²*

У жанровому відношенні його різдвяні твори стоять поміж віршем і піснею. Релігійний зміст тут спрощений до найголовнішого.

Між «високою» й «низькою» різдвяною поезією існують смислові й стилюві переходи. Цьому сприяє сама поетика різдвяного сюжету. Зниження, що відповідає одному з філософських смислів Різдва, відкриває шлях до суб'єктивності та імпровізацій як першоумови розвитку літературної теми. У такому плані різдвяний цикл П. Беринди (у його середній частині) можна порівнювати із значною кількістю віршів, де різдвяна тема звучить в іншій, нижчій тональноті. Можливість зниження була закладена, наприклад, у вже згаданому привітанні, з яким у вірші П. Беринди отроки-настуки звертаються до Христа, Марії, Йосифа, ясел, вертепу, Вифлеему.

Природним є те, що у значній групі творів священний сюжет стикається із життєвою повсякденністю. Радість, яку несе в собі Різдво, — це радість впізнавання. Вона полягає в тому, що пізнається більше, ніж було відомо¹³. А відомим було, власне, найбільш доступне, найпростіший життєвий уклад, у якому тепер впізнається сакральний смисл. Поезія свята висвітлюється на тлі щоденності.

У порівнянні з «високою» різдвяною поезією спостерігаємо своєрідну замкненість святкового кола. Проте замкненість тут не є наслідком соціальної адресованості, як це може здатися, а наслідком структурної визначеності цих текстів. І перелік простих імен, і впізнавання щоденних турбот — це лише способи окреслення художнього простору, що має свої внутрішні закони, якими він визначається й обмежується. Це, власне, закони гри, якщо гру розуміти як спосіб буття самого твору мистецтва¹⁴. І те, що у різдвяних віршах К. Ставровецького не відчувається такої замкненості, не можна пояснити їх серйозністю, а лише невиробленістю структури, відсутністю того, що називається художнім буттям. У зв'язку з тим, що поважна література не виконує своїх функцій, такі функції перебирає на себе легкий жанр, де момент гри очевидний. Наприклад, «драма слова — називання імені»¹⁵ переживається в українській поезії через реабілітацію простого імені:

*Яким із Яцьком, а третім Мацьком
Несли барана до Христа пана.
Пилип з Макаром ішли там з даром,
Два хліба взяли, Богу отдали,
Гаврило в вічку ослови січку,
А Стас волови приніс полови¹⁶.*

Тут не можна не зауважити руху — туди й назад. «Рух, який, власне, є грою, позбавлений кінцевої мети, відновлюється у безкінечних повторен-

¹² Сковорода Г. Твори: У 2 т.— Т. 1.— С. 63.

¹³ Див: Гадамер Х.-Г. Истина и метод.— М., 1988.— С. 160 — Пер. з нім.

¹⁴ Там же.— С. 147.

¹⁵ Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра.— Л., 1936.— С. 104.

¹⁶ Текст подається за статтею: Житець П. Малорусские вирши правоописательного содержания.— С. 46.

нях»¹⁷. Цей рух повинен підкреслити священий зміст Різдва, який розкривається у процесі жертвоприношення і жертвоприйняття.

Замкненість даного просторового кола, відчуття якого дає текст, підкреслює існування іншого, великого кола, окресленого подією Різдва, сяйвом Вифлеємської звізди. Це коло в колі, вони мають спільний центр, який їх об'єднує:

*Звізди бачать короля
далеко од шопи,
бють поклони монархове,
яко прості хлопи¹⁸.*

Про виразність ігрового моменту свідчить та зворушлива наївність, з якою не зауважено часових і просторових зміщень. На Україні зима, а в різдвяних віршах Опанас, Яцько, Панько, Протас і підпасач Явтух пасуть вівці:

*Кормок придався зелененъкий,
були кошари готовеньки,
привіля для всього було.
На гирло було де стати,
Була вода, щоб напувати,
призначається, все для нас було¹⁹.*

В інтерпретації духовної частини вертепу, з якою, за словами М. Возняка, пов'язана ця група віршів²⁰, відчувається намагання створити ілюзію справжності. А правильніше буде сказати, що ми зустрічаємо тут одну й ту ж дію в реальному і в імажинальному вигляді²¹. Це помітно в спробах індивідуалізувати поведінку Марії і Йосипа. Їх реакція на привітання пастухів відтворюється за принципом — так, як це могло було насправді: пані вітала їх ласково, а дідок був ніби невдоволений, і лише після того, як порадився з панею, сказав:

*Ідіть у мір повідайте,
Що се родився Божий Син²².*

Цікаво, що ідея простоти як одна з провідних ідей Різдва зазнає також певної корекції. У поведінці «трьох царів» підкреслюються риси, що повинні відповісти їх статусові:

*А тры цари принесли дары
А онъ одѣ востока;
Тутѣ ихъ поклалы и поздоровлялы
По-письменъски зѣысока²³.*

¹⁷ Гадамер Х.-Г. Истина и метод.— С. 149.

¹⁸ Возняк М. Исторія української літератури.— Львів, 1924.— Т. 3.— С. 270.

¹⁹ Там же.— С. 269.

²⁰ Там же.

²¹ Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра.— С. 59.

²² Возняк М. Исторія української літератури.— Т. 3.— С. 270.

²³ Науменко В. К литературе рождественских и пасхальных вирш // Киевская старина.— 1988.— Т. 20.— С. 276.

Життєвість цих сцен — не лише умова гри, яка опосередковує зв'язок літературного твору з навколишнім буттям, тобто має медіальне значення. Зрозуміло, що зустрічаємося тут і з дійсністю, і з концепцією цієї дійності в свідомості²⁴.

Ступінь «зниження», який зауважуємо у тлумаченні різдвяного сюжету, залежить від конкретних місць цього сюжету. Наприклад, з великим задоволенням, із почуттям торжества і справедливості змальовані картини Іродових мук. З цього приводу М. Возняк, шукаючи причин такої зловтіхи, писав: «Маючи протягом усієї своєї історії діло з самими Іродами, від східних кочевників почавши й на слов'янських сусідах скінчивши, не диво, що український нарід вилив свою ненависть бодай на біблійнім Іроді, змальовуючи його крайнє карикатурними рисами»²⁵.

Розвиток різдвяного сюжету, який спостерігаємо, порівнюючи «високу» й «низьку» поезію, має характерну особливість. Ця особливість полягає в тому, що страх, викликаний чудовістю народження Бога, зникає. Розкошаність вірша відповідає практичному станові того звільнення, яке настає з Різдвом. Якраз звільнення від страху допомагає у святковій картині побачити істинність буття.

Цікаву групу творів становлять вірші-орації, виголошенні з нагоди Різдва. Крім згадки про Різдво і святкового настрою, викликаного передчуттям приємного почастунку, вони нічим не пов'язані з різдвяним сюжетом. Проте це не так уже й мало, коли пам'ятати, що образ трапези як образ перемоги життя над смертю — один із основних структурних актів різдвяного смислу. Тут він розгортається в особливому бурлескному плані, який повинен передати невлаштованість і неприкаяність школлярського життя, де ходіння «в письмі по коліна» супроводжується вічним відчуттям голоду.

Якщо зважати на те, що «висока» різдвяна поезія — результат того стану світовідчуття, який можна назвати книжним, то школлярські вірші-орації передають зворотний бік книжності — холод і голод, відріваність від рідного дому, відчуття сирітства і покинутості. Відповідно до цього образ рідного краю постає як образ найбагатшої і найгарнішої землі:

Тамъ то, панове, небо низко барзо лежит,
Тилкося на двух кишикахъ, юж печенихъ, держит,
Там жонки, коли собѣ в морю хустя перут,
То на небо пранники якъ на камънь кладутъ.
О там то у коморѣ мъсяцъ наставает.
А в ден ясній на печи слонце спочиваєт²⁶

Характерно, що про тягар «вченості» розповідається в розважальному тоні, який повинен викликати і жаль, і сміх над самим собою, над долею вченої чи радше недовченої людини. Інтерпретується у цих віршах і «дар слова». Бурлескний контекст не заступає тут його високої божественної природи.

Таким чином, якщо ми розглянемо всі твори, присвячені Різдву, як одне ціле, як розгортання різдвяного смислу, то матимемо нагоду спостерігати

²⁴ Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра.— С. 59.

²⁵ Возняк М. Історія української літератури.— Т. 3.— С. 272.

²⁶ Возняк М. До історії української вірші і драми. Різдвяні та велиcodні вірші-орації зі збірника кін. XVII—поч. XVIII в.— Львів, 1910.— С. 14—15.

повноту і взаємопов'язаність літературних форм, їх модифікацію та взаємо-перехідність. Ця повнота різдвяної поезії має свою специфіку, свою визначеність, але вона переконливо підтверджує одну з основних тенденцій літературного розвитку — тенденцію до всебічного охоплення теми.

* * *

Великодні вірші XVII—XVIII ст., незважаючи на генетичну спорідненість із віршами на тему Різдва, мають характерні особливості, зумовлені онтологічно, тобто самою природою Воскресіння, що є, за Г. Сковородою, шляхом до «істинної» людини, її справжнім народженням²⁷. Відтак і тема Воскресіння тайт у собі для поезії значніші перспективи, бо дає можливість, з одного боку, охопити повноту земної дороги, а з другого — уявити можливість її продовження.

В авторській ремарці до «Похвали на пресвітлій день въскресенія Христова» К. Ставровецький зазначає: «Мається мовити поважне. През пять отроков». Зауважимо, що у різдвяній «Похвалі» на поважності автор не наголошує. Навіть на рівні «високої» поезії існує певна диференціація між цими темами, відтінена повагою до мук Спасителя. К. Ставровецький не зраджує своїх принципів і не переповідає євангельського оповідання. Своє завдання він бачить у тому, щоб розкрити смисл Божого воскресіння:

*Викторія его славная и знаменита,
Яко смерть вѣчная, смертью его убита,
И діявол крестом его поражен,
И под нозъ его враг нынѣ подложен²⁸.*

Поет, який був такої високої думки про своє поетичне вміння,чується безсило перед подвигом Христа:

*О Христе, превѣчных чудес Боже,
Кто ж годне висловити може
Чудныи дѣла и добродѣйства твои?
Анѣ аггел, анѣ уста мои²⁹.*

Не можна не бачити, як через зливу риторики пробиваються сліди поетичного чуття:

*Где ты, смерте, жало,
Що въ душах наших лежало?*³⁰

Воскресіння Христове — це надія для тих, хто чесно несе свій хрест. Всезагальну великоднію радість вивершує «ідея чину».

Особливо різняться між собою різдвяний і великодній вірші на рівні Г. Сковороди. У різдвяному — ще більше посилюється елемент пасторалі, а тема Воскресіння співвідноситься з драматизмом утвердження особистості.

²⁷ Ско́ворода Г. Твори: У 2. т.— Т. 2.— С. 165.

²⁸ Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.— С. 275.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же.— С. 276.

СЕДМЫИ ОТРОКЪ .

Кофофании Хюгмъ . Кролеве пришли :
И ведлугъ кометы , въ Гергѣи Чрж нашли .

Где радости невымѣбнои , ейнъ знали :
И ѿ Прѣтон Магки , вѣдаки пришли .
Тамже и Спрахомъ великии . Пна пришли :
И пшадаркии мъ , пршаки и ѿдавали .
Некрасомъ вѣломъ и . ведлугъ Свѣтла бѣлаи :
А пѣсль икъ Кроливе , и помпою спѣвали .
Смуркои и къ Смѣтливого . Ха почтили :
И презъ то . Бакрміе егѡ значили .

И Злобъ

122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000
1001
1002
1003
1004
1005
1006
1007
1008
1009
1009
1010
1011
1012
1013
1014
1015
1016
1017
1018
1019
1019
1020
1021
1022
1023
1024
1025
1026
1027
1028
1029
1029
1030
1031
1032
1033
1034
1035
1036
1037
1038
1039
1039
1040
1041
1042
1043
1044
1045
1046
1047
1048
1049
1049
1050
1051
1052
1053
1054
1055
1056
1057
1058
1059
1059
1060
1061
1062
1063
1064
1065
1066
1067
1068
1069
1069
1070
1071
1072
1073
1074
1075
1076
1077
1078
1079
1079
1080
1081
1082
1083
1084
1085
1086
1087
1088
1089
1089
1090
1091
1092
1093
1094
1095
1096
1097
1098
1099
1100
1101
1102
1103
1104
1105
1106
1107
1108
1109
1109
1110
1111
1112
1113
1114
1115
1116
1117
1118
1119
1119
1120
1121
1122
1123
1124
1125
1126
1127
1128
1129
1129
1130
1131
1132
1133
1134
1135
1136
1137
1138
1139
1139
1140
1141
1142
1143
1144
1145
1146
1147
1148
1149
1149
1150
1151
1152
1153
1154
1155
1156
1157
1158
1159
1159
1160
1161
1162
1163
1164
1165
1166
1167
1168
1169
1169
1170
1171
1172
1173
1174
1175
1176
1177
1178
1179
1179
1180
1181
1182
1183
1184
1185
1186
1187
1188
1189
1189
1190
1191
1192
1193
1194
1195
1196
1197
1198
1199
1200
1201
1202
1203
1204
1205
1206
1207
1208
1209
1209
1210
1211
1212
1213
1214
1215
1216
1217
1218
1219
1219
1220
1221
1222
1223
1224
1225
1226
1227
1228
1229
1229
1230
1231
1232
1233
1234
1235
1236
1237
1238
1239
1239
1240
1241
1242
1243
1244
1245
1246
1247
1248
1249
1249
1250
1251
1252
1253
1254
1255
1256
1257
1258
1259
1259
1260
1261
1262
1263
1264
1265
1266
1267
1268
1269
1269
1270
1271
1272
1273
1274
1275
1276
1277
1278
1279
1279
1280
1281
1282
1283
1284
1285
1286
1287
1288
1289
1289
1290
1291
1292
1293
1294
1295
1296
1297
1298
1299
1300
1301
1302
1303
1304
1305
1306
1307
1308
1309
1309
1310
1311
1312
1313
1314
1315
1316
1317
1318
1319
1319
1320
1321
1322
1323
1324
1325
1326
1327
1328
1329
1329
1330
1331
1332
1333
1334
1335
1336
1337
1338
1339
1339
1340
1341
1342
1343
1344
1345
1346
1347
1348
1349
1349
1350
1351
1352
1353
1354
1355
1356
1357
1358
1359
1359
1360
1361
1362
1363
1364
1365
1366
1367
1368
1369
1369
1370
1371
1372
1373
1374
1375
1376
1377
1378
1379
1379
1380
1381
1382
1383
1384
1385
1386
1387
1388
1389
1389
1390
1391
1392
1393
1394
1395
1396
1397
1398
1399
1400
1401
1402
1403
1404
1405
1406
1407
1408
1409
1409
1410
1411
1412
1413
1414
1415
1416
1417
1418
1419
1419
1420
1421
1422
1423
1424
1425
1426
1427
1428
1429
1429
1430
1431
1432
1433
1434
1435
1436
1437
1438
1439
1439
1440
1441
1442
1443
1444
1445
1446
1447
1448
1449
1449
1450
1451
1452
1453
1454
1455
1456
1457
1458
1459
1459
1460
1461
1462
1463
1464
1465
1466
1467
1468
1469
1469
1470
1471
1472
1473
1474
1475
1476
1477
1478
1479
1479
1480
1481
1482
1483
1484
1485
1486
1487
1488
1489
1489
1490
1491
1492
1493
1494
1495
1496
1497
1498
1499
1500
1501
1502
1503
1504
1505
1506
1507
1508
1509
1509
1510
1511
1512
1513
1514
1515
1516
1517
1518
1519
1519
1520
1521
1522
1523
1524
1525
1526
1527
1528
1529
1529
1530
1531
1532
1533
1534
1535
1536
1537
1538
1539
1539
1540
1541
1542
1543
1544
1545
1546
1547
1548
1549
1549
1550
1551
1552
1553
1554
1555
1556
1557
1558
1559
1559
1560
1561
1562
1563
1564
1565
1566
1567
1568
1569
1569
1570
1571
1572
1573
1574
1575
1576
1577
1578
1579
1579
1580
1581
1582
1583
1584
1585
1586
1587
1588
1589
1589
1590
1591
1592
1593
1594
1595
1596
1597
1598
1599
1600
1601
1602
1603
1604
1605
1606
1607
1608
1609
1609
1610
1611
1612
1613
1614
1615
1616
1617
1618
1619
1619
1620
1621
1622
1623
1624
1625
1626
1627
1628
1629
1629
1630
1631
1632
1633
1634
1635
1636
1637
1638
1639
1639
1640
1641
1642
1643
1644
1645
1646
1647
1648
1649
1649
1650
1651
1652
1653
1654
1655
1656
1657
1658
1659
1659
1660
1661
1662
1663
1664
1665
1666
1667
1668
1669
1669
1670
1671
1672
1673
1674
1675
1676
1677
1678
1679
1679
1680
1681
1682
1683
1684
1685
1686
1687
1688
1689
1689
1690
1691
1692
1693
1694
1695
1696
1697
1698
1699
1699
1700
1701
1702
1703
1704
1705
1706
1707
1708
1709
1709
1710
1711
1712
1713
1714
1715
1716
1717
1718
1719
1719
1720
1721
1722
1723
1724
1725
1726
1727
1728
1729
1729
1730
1731
1732
1733
1734
1735
1736
1737
1738
1739
1739
1740
1741
1742
1743
1744
1745
1746
1747
1748
1749
1749
1750
1751
1752
1753
1754
1755
1756
1757
1758
1759
1759
1760
1761
1762
1763
1764
1765
1766
1767
1768
1769
1769
1770
1771
1772
1773
1774
1775
1776
1777
1778
1779
1779
1780
1781
1782
1783
1784
1785
1786
1787
1788
1789
1789
1790
1791
1792
1793
1794
1795
1796
1797
1798
1799
1799
1800
1801
1802
1803
1804
1805
1806
1807
1808
1809
1809
1810
1811
1812
1813
1814
1815
1816
1817
1818
1819
1819
1820
1821
1822
1823
1824
1825
1826
1827
1828
1829
1829
1830
1831
1832
1833
1834
1835
1836
1837
1838
1839
1839
1840
1841
1842
1843
1844
1845
1846
1847
1848
1849
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2099
2100
2101
2102
2103
2104
2105
2106
2107
2108
2109
2109
2110
2111
2112
2113
2114
2115
2116
2117
2118
2119
2119
2120
2121
2122
2123
2124
2125
2126
2127
2128
2129
2129
2130
2131
2132
2133
2134
2135
2136
2137
2138
2139
2139
2140
2141
2142
2143
2144
2145
2146
2147
2148
2149
2149
2150
2151
2152
2153
2154
2155
2156
2157
2158
2159
2159
2160
2161
2162
2163
2164
2165
2166
2167
2168
2169
2169
2170
2171
2172
2173
2174
2175
2176
2177
2178
2179
2179
2180
2181
2182
2183
2184
2185
2186
2187
2188
2189
2189
2190
2191
2192
2193
2194
2195
2196
2197
2198

*Зерно пшенично в нивах естли сognєт,
Внѣшніость естли жива, мов плод внуtrъ цвѣтет.
За один старый клас
В грядущій лѣтній час сторичный даст плод.
Срасны мое ты тѣло, спригвозди на крест;
Пусть буду звнѣ не цѣлой, дабы внуtrъ воскрес,
Пусть внѣшний мой исхнет,
Да новый внуtrъ цвѣтет; че смерть животна³¹.*

Традиційні сюжетні лінії витісняє у Г. Сковороди не страстнотерпна риторика, а сюжет власного життя. У його великоdnих віршах відбилися глибинні прояви гуманістичних ідей. Це вміння говорити про себе ї висловити той сокровенний смисл, що відкривається особистим духовним пошуком.

Треба пам'ятати, що українська поезія до Г. Сковороди не заглиблювалася у внутрішній світ людини. Маючи у своєму досвіді те розуміння людського характеру, яке принесло християнство, вона прагнула освятити нові суспільні ідеали — ідеал спільногого блага, ідеал рівноцінності з іншими народами, що полягав у досягненні наукових і поетичних вершин. Несвобода щодо внутрішнього «я» була свободою щодо спільніх інтересів. Твори, які мали програмне значення для самосвідомості літератури і які можна з певним застереженням назвати геройчними, оскільки в тому чи іншому плані тут закріплюється образ національного героя, давали лише ідеальне відображення. Між такими образами мало суттєвої різниці не те що в різних авторів, а ї у літературах різних народів.

Перелом в українській поетичній свідомості засвідчує інтерпретація Г. Сковородою теми Воскресіння насамперед як традиційної теми. Тут треба говорити не лише про ідею безпосередньої присутності, а ї безпосередньої участі. Людина не стоїть серед юрби під хрестом, чекаючи кари чи спасіння. Вона сама несе цей хрест, вона сама розп'ята на ньому, вона просить Христа померти саме за неї, і це її особистий зцілитель висить на Голгофі поміж двома злодіями (Сад божественних пісень. Пісні 7-ма і 8-ма). Ціннісна орієнтація ї ущільнення світу навколо людини створюють її естетичну реальність³². Ця реальність оперта на уточненні просторово-часових відчуттів, на примиренні простору і часу рухом³³. Є тут знак подвійної символіки кола, на яку звертає увагу Д. Чижевський, і яка означає, що, з одного боку, коловий рух є рух високого, святого, дійсного буття, що не має цілі, мети, потреб поза межами себе самого. З другого боку — це невпинний, невтомний рух обмеженого, недосконалого буття — людської душі, що ніколи не може заспокоїтися, шукаючи та не знаходячи чогось у самій собі³⁴.

Зрештою, образ Воскресіння — це той універсальний образ, з якого починяється вся філософія Г. Сковороди. Середньовічній духовності і духовності, детермінованій ідеєю спільногого блага, тут протистоїть ідея осо-

³¹ Сковорода Г. Твори: У 2 т.— Т. 1.— С. 65.

³² Див.: Бахтин М. М. Искусство и ответственность //Эстетика словесного творчества.— М., 1979.— С. 163.

³³ Див.: Чижевский Д. Философия Г. С. Сковороды.— С. 18.

³⁴ Там же.— С. 33.

бистості з такою напругою власного саморозуміння, яка характерна вже для новоєвропейського типу особистості.³⁵

Якщо до Г. Сковороди говоримо про поезію двох шкіл — братської й києво-могилянської,— то його поетична творчість представляє новий тип школи. Це закінчення періоду учніства й перехід до самоосвіти, індивідуальної роботи духа.

Згадка про школу зобов'язує звернути увагу на ще одну особливість великомодньої поезії — присутність у ній, крім високого й низького, ще й середнього регістру, пов'язаного із соціальною практикою. Під знаком Великомодні з'явилася низка творів, присвячених особам, які сприяли появлі книг. Ця своєрідна новітня обрядовість викликана, здається, не так схильністю до панегіризму, як реальними прикметами часу. Щоправда, і різдвяна поезія зберігала зв'язок із давнім обрядовим величанням, бо віршам П. Беринди передує присвята львівському єпископові Тисаровському³⁶. Проте великомодна тема, у якій виразно звучить мотив терпіння, посвяти, більш співзвучна тим труднощам, які були пов'язані з друкуванням книг.

Традиційний релігійний сюжет тут потрібний лише як метафора для підкреслення важливості суспільної події та заслуг певної особи. Степан Беринда, «взявшись працю съвершенный конець и отпочиненя взявшись», звертається із великомодним словом до Єлисея Плетенецького, у якому бачимо спробу на основі громадянської позиції Плетенецьких ствердити доречність знаку хреста в їх родовому гербі³⁷. Ще більше характер середнього регістру підкреслює «Имнологія, си есть Пъснословіе, албо пѣсни на день въскресенія господа нашего Иисуса Христа», яку Памво Беринда, Тарасій Земка та інші працівники Києво-Печерської друкарні присвятили Петру Могилі.³⁸ Своєрідність цих віршів виявляється в тому, що їх писали кілька осіб. Багатогранне поняття «книжності» як одне з визначальних у світовідчутті цього часу постає тут у своєму практичному, так би мовити, цеховому значенні.

Семантика Воскресіння своєрідно розкривається у віршах, писаних у веселому тоні. Вони дають підстави говорити і про вірність Біблії³⁹, і про чистоту збереження релігійних правд⁴⁰, а разом з тим відзначити надзвичайно вільне поводження з релігійним сюжетом⁴¹.

Така багатопланова характеристика зумовлена морфологією сюжету й жанру. Маємо, по суті, явище, коли той чи інший смисл не може, з одного боку, реально існувати без конкретної структури, а з другого — сама структура, що становить собою морфологічну основу смислу, дає привід до розшифрування і породжує нове значення.⁴²

³⁵ Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности.— М., 1989.— С. 137.

³⁶ Житецкий П. Малорусские вирши нравоописательного содержания.— С. 38.

³⁷ Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.— С. 339.

³⁸ Там же.— С. 359.

³⁹ Михайловский. Нелипнее слово о виршах.— С. 105.

⁴⁰ Возняк М. Исторія української літератури.— Т. 3.— С. 277.

⁴¹ Драгоманов М. Из історії вірші на Україні // Розвідка Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство.— Львів, 1906.— Т. 3.— С. 115.

⁴² Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра.— С. 118.

Треба зазначити, що велиcodні вірші цього жанру відзначаються структурною повнотою, тобто наявністю трьох основних структурних актів: дороги (приходу й відходу), боротьби і трапези⁴³. Об'єднані системою смыслу, ці акти забезпечують систему його вираження, конкретизацію і стійкість.⁴⁴

Розкованість поетичного слова, з якою тут зустрічаємося, є результатом поліваріантності метафори воскресіння. У різних творах переважає той чи інший мотив, який не виходить за межі велиcodнього смыслу лише тому, що розширяє цей смысль.

До найпомітніших ознак такого розширення можемо віднести конкретизацію й розгортання окремих сцен, появу нових персонажів, паралелі між біблійними персонажами і реальними людьми. Це підтверджують спостереження М. Возняка, який пише про мотив возіння дров, уособлення фантазією автора П'ятниці і Понеділка, перевтілення Юди в Буркуна Змию тощо⁴⁵. Перелік таких явищ можна було б продовжити. У їх відтворенні найбільш помітний вплив «Слов про збурення пекла»⁴⁶, апокрифічного Никодимового евангелія⁴⁷. Варто відзначити, що відомі нам твори помітно відрізняються між собою й засвідчують своєрідність авторської інтерпретації.

Впадає у вічі вертикальна пронизаність велиcodніх картин з характерною трансцендентною окресленістю того, що поєднує ця вертикаль. Ні пекло, ні рай не співвідносяться з географічним простором так, як, наприклад, картини Різдва.

У нижній частині велиcodньої вертикалі триває боротьба, що має форму руху,— туди й назад. Це гра злих сил. У вірші, що починається словами «Егда Юда Христа жидам продав»⁴⁸, Люципер посилає по Ісуса Назаряніна своїх «бесмертних і пресильних бинарей і трубарей, воєвод своїх вірних». Та вони скоро повертаються. За ними приходить Христос, і Люципер виришує, «як би нам още хитріше ізробити, щоб Його душу в небо не пустити». Слуги ж Люципера вважають, що в пеклі Ісуса не треба, «ібо Він не єсть простий чоловік». І в ту хвилину, коли Люципер пробує довести небожественість Христа («Що ж він за Бог, що смерти боявся, і за серебряній гроші, як простий раб, продався»), Христос «сокрушив на всіх заклепах вирій перед собою». Прихід Христа означає визволення повне й остаточне. Це розуміє Соломон, який лякає немудрого Люципера тим, що Христос ще повернеться.

Перемога добра над злом підкреслена пекельними колами муки:

Єва згнута була тута отъ злого шайтана,
Сей покуса злѣйший Пруса и Крымского хана.
Мучить дарма, у ныхъ ярма зъ шии не злазили,
Струпъ на плечахъ, бо по печахъ все дрова возили.

⁴³ Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра.— С. 147.

⁴⁴ Там же.— С. 119.

⁴⁵ Возняк М. История украинской литературы.— Т. 3.— С. 276, 281.

⁴⁶ Там же.— С. 275.

⁴⁷ Драгоманов М. Из истории вірші на Україні.— С. 113.

⁴⁸ Там же.— С. 110—113.

*З ё ярма-жъ въ хомутѣ, з ё узлами кнутѣ, дротяныи пугы
З шии до пять на спинѣ знать кровавыи смуги⁴⁹.*

Звільнення настає власне тоді, коли розмикається пекельне коло й врятоване людство бачить духовну вертикаль. У загальному потоці вічності все визначає стремління, яке відповідно до законів жанру створює переважно комічний ефект.

*Царъ без племене, безъ роду
Ихавъ верхи межъ народу,
А за нымъ святый Гафетъ
Нисъ и шаблю и мушкетъ,
Ной старенький натоптався,
Вытынъ съ праци — да и заспався;
А премудрый Салиминъ
Задзвонынъ у райской дзвинѣ⁵⁰*

Метафорична структура великоднього смислу породжує наповненість соціальної структури. Різдвяний сюжет відбувається на найнижчому рівні соціального життя. Пастухи, які розповідають про Різдво, самі могли перебувати у різдвяному колі.

Великодній сюжет забезпечує для автора позицію відчуженості. Її не може змінити земне святкування, яке М. Возняк називає «вершком націоналізації у великодній вірші»⁵¹. Впевненість у тому, що все відбувалося насправді так, дає не ймовірність особистої присутності і не ймовірність паралелі між дійсним буттям і його концепцією у свідомості, а віра, що життя нескінченне. Ця позиція, вмотивована самим великоднім смислом, який нагадує про межу між життям і смертю, забезпечує певну дистанцію, перебування поза сюжетом, те, що М. Бахтін називає «вненаходимістю», і що відповідає одній з головних умов художнього відображення дійсності⁵².

У цій групі великодніх віршів представлено широкий пласт морально-етичних проблем, у якому своєрідно відбувається ментальність епохи. Заслуговує на увагу інтерпретація мудрості як такої, що може і зашкодити, і допомогти, бути від лукавого і нести знак божої волі. В одному з творів, який уже згадувався, Христос, прийшовши в пекло, вважає, що «Соломона ж не треба з собою брати, бо він мусить кріпко-дуже мудрувати». Це втішило Люципера:

*Хоть од Христа я і лиха набрався,
Так за те ж бо мені нині мудріший чоловік остався⁵³.*

Та Соломон зумів все-таки «вимудруватися з пекла».

«У великодній вірші,— писав С. Єфремов,— знаходимо ті бажання, що певне не одну сушили тоді просту голову на Україні. Визволення не тільки тогосвітне показують нам ці бажання, але й цілком реальне земне визволення от усякого тутешнього лиха»⁵⁴.

⁴⁹ Науменко В. Пасхальная вирша по старой записи// Киевская старина.— 1900.— Т. 21.— С. 19.

⁵⁰ Михайловский. Нелишнее слово о виршах.— С. 103.

⁵¹ Возняк М. История украинской литературы.— Т. 3.— С. 278.

⁵² Бахтин М. М. Искусство и ответственность.— С. 175.

⁵³ Драгоманов М. Из истории вирш на Украине.— С. 112.

⁵⁴ Ефремов С. История украинского письменства.— Т. 1.— С. 235.

У вірші, який запорожці говорили перед Потьомкіним на Великдень 1795 р., однією з найголовніших тем є тема зради й кари за зраду. У муках Юди найстрашніше те, що він ніяк не може позбутися мішка з грішми, що нагадує йому про гріх:

Въ землю скопаε, щобъ мъх пропаε,— та окаменѣла,
Посохъ тамъ цвѣтъ, и травы нѣть болше не зеленѣла.
Въ водѣ рыбу, мъхъ изъ глыбы, разпужавъ и раки.
Вирнувшъ злый духъ изъ воды сухъ до Юди и паки.
Злуу мару пѣкъ у жару та и не загорѣвся,
Мѣцно по щитъ чортожъ подбитъ, щобъ не розвалився.
А изъ печи впять на плечѣ берется на Юду,
Щобъ зъ тѣмъ мъшкомъ ходить пѣшикомъ въ пеклѣ
и повсюду⁵⁵.

Великодні школлярські вірші-орації мають багато спільногого з різдвяними. До цього спонукує жанр, а також генетична спорідненість різдвяного й великоднього смислів, яку тут підкреслено:

Христос народился, ба правда, воскрес,
Не дивуйте, панство, щом збрехав, як пес,
Бо человек, коли що в головѣ має,
Хоч би наймудрѣший, то ся помиляє.⁵⁶

Незважаючи на подібність, різдвяні й великодні вірші доповнюють одні одніх навіть у найбільш звичайних картинах школлярського життя. Це особливо помітно у збірнику кінця XVII — початку XVIII ст.⁵⁷ Присутність автора — Петра Поповича-Гученського — виявляється у досить помітному виокремленні різдвяної й великодньої теми. До всіх злигод школлярського життя Великдень додає загострене відчуття неволі, пов'язане з наближенням весни. Тому найбільша просьба до Христа, щоб росла кропива, щоб ліси були вкриті «листами»:

Бо вже ся нинѣ школа барзо набридila
А так у турмѣ темной мене посадила⁵⁸.

«Вършъ на воскресение Христово» з цього збірника примітні поєднанням поважного й жартівливого тонів. У зв'язку з цим М. Возняк писав про цілість духовних інтересів, які захоплювали талановитого школяра⁵⁹. Великодня настроєва поліфонія забезпечувалася тим, що крім прологу й епілогу, ці вірші розповідали 24 «отроки».

До найцікавіших місць твору належить мотив відкуплення від смерті калачем — інтерпретація «хліба» як основного великоднього символу.

Сцена з іншого вірша «нищенського а смішного», у якій зображеніо, що паски летіли з неба і як школяр не міг їх зловити, демонструє, з одного боку, адекватність розуміння семантики хліба — «життя, що при-

⁵⁵ Науменко В. Пасхальная вирша по старой записи.— С. 19.

⁵⁶ Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші.— Т. 9.— С. 70.

⁵⁷ Возняк М. До історії української вірші і драми...— С. 29.

⁵⁸ Там же.— С. 24.

⁵⁹ Там же.— С. 29.

йшло з неба»⁶⁰. А з другого — художньо-оптичні властивості письма і ставить цей символ в реальний школлярський контекст⁶¹.

У пізніші великомодні й різдвяні вірші-орациї проникає дедалі більше подробиць особистого життя. Ці школярі, які стають на століття старшими, менш вразливі на кривду, нестатки й розлуку. Вони можуть хвалитися своїми пригодами, хорошим даламаном, нарікати на те, що «єдна білого-лова ошукала» чи на «першу небіжку», яка «розкоші заживала, завше сьомого дня пастернак з хріном їдала»⁶². На прикладі цих творів, ніяк не детермінованих святковим сюжетом, видно, що система вираження настільки виступає із системи великомодного чи різдвяного смислів, що між ними губиться зв'язок.

На закінчення розмови про великомодні вірші XVII—XVIII ст. треба сказати, що тут ще повніше, ніж у творах, присвячених Різдву, проявилася тенденція до повноти інтерпретації літературної теми. Ця тема принесла в поезію глибину художнього світовідчуття і відкрила певні можливості до його вираження.

Загалом різдвяні й великомодні вірші XVII—XVIII ст. засвідчують залежність художнього відображення від поетики традиційного сюжету й жанру, а водночас і її універсальність, що на цьому рівні помітна у відкритості перед суспільними й національними проблемами, у тому числі й перед проблемою особистості.

Bohdana KRYSA

CHRISTMAS AND EASTER RHYMES IN UKRAINIAN POETRY OF THE XVII—XVIII CENTURIES

Here an attempt is made to study general laws of development of Ukrainian Christmas and Easter poetry of the XVIIth and XVIIIth centuries which manifest themselves in the tendency towards a full coverage of the literary theme and adequacy of sense interpretation. Along with the dependency on the poetic mode of representing the traditional plot and genre one can find traces of characteristic features of the time which unite Christmas and Easter verses with all the poetry of the period.

⁶⁰ Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра.— С. 56.

⁶¹ Возняк М. До історії української вірші і драми...— С. 26.

⁶² Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші.— С. 49, 69.